

seydi İsrâiloğulları'nda olduğu gibi o da kadınların camiye gitmelerine engel olurdu" (Buhârî, "Ezân", 163; Müslim, "Şalât", 144). Günümüz müslüman toplumlarının çoğunda kadının sosyal hayatta aldığı rol göz önünde bulundurulduğu takdirde onların teravî ve bayram namazları gibi cemaatle ifa edilen ibadetlere, İslâm âdâbına uymak şartıyla katılmalarında bir sakınca görmemek gerekir.

Hız. Peygamber musallâya giderken ve evine dönerken farklı yollardan geçmeyi tercih ederdi. Ramazan bayramında namazdan önce hurma yer, kurban bayramında ise kestiği kurban etinden yinceye kadar ağzına bir şey koymazdı.

BİBLİYOGRAFYA:

Müsned, II, 303, 532; III, 103, 235, 250; Buhârî, "Ezân", 163, "İdeyn", 2-5, 10, 15-19, 23, 24; Müslim, "Şalât", 144, "Şalâtü'l-İdeyn", 1-3, 9-12, 16, 17, "Edâhi", 7; İbn Mâce, "İkâme-tü's-şalât", 83, 155, 162, 165, "Şıyâm", 68; Ebû Dâvûd, "Şalât", 217, 243, 245, 247, 354, "Şavm", 49, 50; Tirmizî, "Şalât", 388-390, "Şavm", 59; Nesâî, "Şalâtü'l-İdeyn", 1, 3, 4, "Menâsik", 195; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 248; Kâsânî, *Bedâ'î*, I, 275-277, 279; II, 74; V, 62; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 223-233; Nevevî, *el-Mecmû*, I, 121; IV, 199; V, 8-9; Beyzâvî, *En-vârü't-tenzil*, Kahire 1388/1968, II, 554; İbn Teymiyye, *İktizâ' ü's-şirâti'l-mustakim* (nşr. Nâsır b. Abdülkerîm), Riyad 1404, I, 425-426, 432, 453-455, 482-486; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, V, 111-158; Aynî, *Ümde'tü'l-kârî*, Kahire 1392/1972, V, 363-417; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, II, 71-79; Şirbînî, *Muğnî'l-muhtâc*, I, 230, 315; Dihlevî, *Hüccetüllâhi'l-bâliğa* (nşr. Seyyid Sâbık), Kahire, ts. (Dârü'l-Kütübî'l-hadîse), I, 145-146; II, 479; Desûkî, *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-kebir*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Fikr), I, 333-334; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, II, 168, 375-376; Azî-mâbâdî, *Avnû'l-ma'bâd*, III, 485-486; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, V, 101-102, 105; Sââtî, *el-Fethu'r-rabbânî*, VI, 119-123, 125-126, 127, 162-163, 166, 168; Abdullah b. Zeyd Âli Mahmûd, *Tevhîdû a'ğâdî'l-müslimîn*, Beyrut 1402/1982; Hava Lazarus-Yafeh, "Muslim Festivals", *Nu-men*, XXV/1 (1978), s. 52-64; Toufy Fahd, "Les Fêtes de l'Islam", *REI*, XLVI/2 (1979), s. 191-205.

İBRAHİM BAYRAKTAR

2. Bayram Kutlamaları. Araplar genel olarak bayramlarda en güzel elbiselerini giyer, at veya deve yarışı tertipler ve umumiyetle köle yahut câriyelerin çalıştığı bendir (zilli iri def) eşliğinde dans ederlerdi. Çocuklar ise bir kısmı halen oynanmakta olan kovalamaca, çizgi, cevîz, aşık ve cülâhik (misket) gibi oyunlar oynamak suretiyle eğlenirlerdi. İslâmiyet meysir (kumar) ve kadın erkek karışık eğlenme gibi Cähiliye âdetlerini yasaklamasına karşılık meşrû olan bayram şenliklerine izin vermiştir. Bayram boyunca kılıç ve diğer silâhların taşınmasını yasaklayan hadisler (bk. Buhârî,

"İdeyn", 9; İbn Mâce, "İkâme", 168) herhalde bayramın huzurunu bozabilecek olayların çıkmasına fırsat vermeme amacını taşıyordu.

Dinî ve sosyal olmak üzere iki yönü bulunan ramazan ve kurban bayramı kutlamaları Asr-ı saâdet'te musallâ adı verilen geniş bir alanda, kadınların ve genç kızların da (bk. Tirmizî, "Cum'a", 36) katıldıkları bayram namazı ile başladı. Hız. Peygamber'in, bayramların kalabalıkla ve büyük bir coşku içinde kutlanmasını arzu ettiği (bk. *Müsned*, V, 84, 85; VI, 33, 55, 72, 91, 113, 134, 143, 204, 209, 235, 409; Dârimî, "Şalât", 223; Buhârî, "Hâ-yız", 7, 23, "İdeyn", 12, 15, 20, 21, "Şalât", 2, "Hac", 81; Müslim, "Şalâtü'l-İdeyn", 11, 12, 22), hatta bu arada silâhlarla yapılan folklorik gösterilere dahi izin verdiği ve Mescid-i Nebevî'nin toprak zeminini üzerinde bir grup Habeş'in oynadığı mızrak-kalkan oyunlarını eşi Hız. Âişe ile birlikte seyredip Hız. Ömer'in müdahalesini de doğru bulmadığı bilinmektedir (bk. Buhârî, "İdeyn", 2; Müslim, "Şalâtü'l-İdeyn", 22; Nesâî, "Şalâtü'l-İdeyn", 34, 35). Ayrıca kendisi seyretmekle birlikte Hız. Âişe'nin yanında câriyelerin def çalıp oynamalarına da izin vermiştir (bk. Buhârî, "İdeyn", 3; Müslim, "Şalâtü'l-İdeyn", 16-20).

Hız. Peygamber'in ramazan bayramlarında musallâya çıkmadan önce hurma yeme âdeti bir sünnet telakki edilmiş ve bu telakki bayramda tatlı ikramı geleneğini doğurmuştur. Daha tâbiîn döneminde İbn Sîrîn gibi un, tereyağı ve bal veya hurma ezmesinden yapılan bazı tatlıları ikram etmeyi âdet haline getirenler vardı. Bağdat'ta 380 (990-91) yılında yapılan bir bayram kutlamasında uzunluğu yaklaşık 150 metreye varan sofralarda tatlıların sunulduğu rivayet edilmektedir (Makrîzî, I, 387; Mez, II, 249).

Kaynaklarda nasıl bayramlaştıklarına dair fazla bilgiye rastlanmayan ilk müslümanların, muhtemelen Hız. Peygamber'in bir kurban bayramı günü kurban keserken, "Allahım, Muhammed'den, Muhammed ailesinden ve Muhammed ümmetinden kabul et!" demesinden (Müslim, "Edâhi", 19) mülhem olarak, "Allah bizden de sizden de kabul etsin" duasıyla (تقبل الله منا ومنكم) tebrikleştikleri rivayet edilmektedir (Süyûtî, *el-Hâvî fi'l-fetâvâ*, I, 109). Bu tebrikleşme biçiminin Ömer b. Abdülazîz döneminde de devam ettiği anlaşılmaktadır. İbn Asâkir'in İbrâhim b. Ebû Ayle'den rivayetine göre râvî bir bayram günü Ömer b. Abdülazîz'in hu-

zuruna girer ve halifenin bayramının bu kelimelerle kutlandığını görür (Âmilî, s. 23). Sonraki yüzyıllarda hükümdarların güç, kuvvet, sağlık ve saltanatlarının devamını, ömürlerinin uzun olmasını vb. dileyen dualarla bayramları kutlanırdı (Kalkaşendî, IX, 48-55; ayrıca bk. ALKİŞ).

Abbâsîler, Cähiliye döneminden beri İran kültürünün etkisinde kalmış birçok bölgede geleneği devam eden Nevruz ve Mihricân bayramlarını da kutlamakla birlikte asıl iki İslâmî bayrama önem vermişler ve bunları büyük törenlerle kutlamışlardır. Halifeler namazda halka imamlik eder, bayramın faziletleriyle ve müslümanların İslâmî hayatın muhafazası konusunda yapmaları gereken hususlarla ilgili hutbe okurlardı. Bağdat, Kudüs ve Şam gibi büyük şehirlerde ramazan ve kurban bayramları son derece parlak merasimlerle kutlanır, özellikle X. yüzyılın ikinci yarısına kadar İslâm'ın gücünü Bizans'a karşı sergilemekte önemli yeri olan Tarsus gibi Avâsım* şehirlerinde törenlerin muhteşem geçmesine özen gösterilirdi. Halkın çoğunu çeşitli yerlerden gelen gönüllülerin oluşturduğu Avâsım şehirlerinde bayramların İslâm'ın güzelliklerini ve gücünü gösterir biçimde daha canlı ve hareketli geçmesine, bizzat cihada çıkamayanlar tarafından gazilere gönderilen başışların da büyük katkısı oluyordu. Bayram geceleri çeşitli şehirlerde fener alayları tertiplenir, her taraftan tekbir ve tehlîl sesleri yükselirdi. Nehirler süslenmiş kayıklarla dolar, kıyılarda kandiller yakılır, hilâfet sarayı ışıklarla donatılırdı. Halkın çoğunluğu siyah rengi alâmet olarak seçen Abbâsî halifelerine benzemek için siyah bayramlıklar giyerdi. Bazıları da başlarını siyaha boyanmış kâğıttan veya kamaştan küllâhlar geçirir, üzerinde, "Allah onlara karşı sana kâfidir; O işiten ve bilendir" (el-Bakara 2/972) başlardı. O yıl ilk defa Fâtîmî halifesi büyük bir merasimle sarayın doğusuna düşen ve kumandan Cevher tarafından bayram namazları için yaptırılmış olan musallâya merasimle gitti. Azîz-Bilâh döneminde (976-996) merasim daha

ayrıntılı bir hale getirildi. Halifenin namaza giderken geçtiği yolun çeşitli yerlerine platformlar konuluyor, her platformda bir müezzinle birlikte bazı devlet görevlileri oturuyorlardı. Halife ihtişamlı bir kafiyle saraydan çıkıp musallâya varıncaya kadar tekbirler getirirdi. Merasim kafilesinde altın ve ipek eşya ile süslenmiş fil ve zürafalar da bulunurdu; fillere silâh kuşanmış askerler binerdi. Fâtımî halifeleri bayram namazlarında halka imamlık yaparlardı. Halifeyi görmek ve huzurunda yapılan gösterileri seyretmek için halk dönüştürülür ve sarayın önünü doldururdu. Ramazan bayramının önemli bir özelliği de bütün devlet memurlarına tatlı dağıtılması ve büyük sofralarda ziyafet verilmesiydi. Sadece bunun için Azîz-Billâh zamanında "dârü'l-fitra" denilen özel bir mutfak kurulmuştu. Receb ayı ortalarından başlayarak bayram tatlıları için gereken malzeme depo edilirdi. Halife bayram namazı sonrasında ihtişamlı sofralar kurdurarak öğleye kadar devam eden ziyafetler verirdi. Sofrada hâfızlar Kur'an okur, müezzinler tekbir getirir ve şairler bu günle ilgili şiirlerini okurlardı. Kahire ve Fustat'ın ulemâsıyla âyanının yanında haham ve patrik de davetlere iştirak ederdi.

Fâtımîler'de kurban bayramı kutlamaları, arefe günü sabahı vezâret dairesinde vezirin, rütbelerine göre yüksek dereceli askerî ve sivil devlet memurları ile ulemâ ve şairlerin tebriklerini kabulüyle başlardı. Daha sonra vezir halifenin bayramını kutlamak için saraya gider, kendisini ümerâ, divan başkanları, yüksek dereceli devlet memurları ile yahudi ve hristiyan din adamları takip ederdi. Bunların ardından huzura bayram kasidelerini okumak üzere şairler girerlerdi. Bayram namazı ile ilgili tören hemen hemen ramazan bayramında olduğu gibiydi. Yalnız halifenin ramazan bayramında beyaz olan merasim elbisesi bu bayramda kanı temsilen kırmızı olurdu. Namazdan sonra bir müddet dinlenen halife, vezir, kâdîkudât ve merasime iştirak eden bazı müderris ve yüksek dereceli memurlarla birlikte mezbahaya gider, yoruluncaya kadar hazırlanmış kurbanları müezzinlerin tekbirleri eşliğinde keserdi; kurban edilen hayvan sayısı bazan çok büyük rakamlara ulaşır. Halife kurban kesimine son verince kırmızı elbisesini çıkarıp vezire hediye eder, vezir de törenle Dârü'l-vezâre'ye giderek tebrikleri kabul ederdi.

Kurban etleri devlet memurlarına ve halka dağıtılırdı. Bu vesileyle devlet memurlarına elbise de verilirdi. Kurban bayramı sofralarının kurulması halifenin mezbahadan dönmesiyle başlar ve üç gün boyunca tekrar edilirdi. Fâtımî halifeleri ayrıca bayram münasebetiyle hâkimiyetleri altındaki bölgelere tebrik mektupları gönderirlerdi.

Selçuklular da ramazan ve kurban bayramı kutlamalarına büyük önem vermişlerdir. Saraylar süslenir, bayram namazlarından sonra Selçuklu sultanı hânedan mensuplarının, devlet ricâlinin ve halkın tebriklerini kabul ederdi. Bu arada sarayın önünde davul ve zurnalar çalınırdı. Sultan halkın arasına karışır, mescidlere gider, hutbe ve vaazları dinler, kestirdiği hayvanların etini fakirlere dağıtırdı. Sultanlar Abbâsî halifeleriyle karışıklı olarak birbirlerine hediyeler gönderirlerdi. Selçuklular, Abbâsîler ve Fâtımîler gibi Nevruz ve Mihricân bayramlarını da kutlamışlardır.

Memlûkler zamanında Mısır'ı ziyaret eden İbn Battûta'nın (ö. 1377) Ebyâr şehrindeki müşahedelerine göre, ramazan bayramı kutlamaları daha arefe günü hilâlin gözlenmesi için her yörenin kadı ve ileri gelenlerinin yüksek bir yere çıkmaları ve burada hazırlanan namazgâhta akşam namazını kılmaları ile başlardı. Sonra ellerindeki mumlar, meşaleler ve fenerlerle geri dönerlerdi (*er-Rihle*, s. 31). Bu uygulama diğer şehirlerde de yapıldı. Kahire'de ramazan boyunca gece yarısına kadar açık olan dükkânlar bayram geceleri daha hareketli olur, özellikle helvacılar ve mumcuların bulunduğu çarşılar büyük bir izzetle yaşanır. Arefe geceleri ertesi günün hazırlıklarıyla geçerdi. Sabahın erken saatlerinde bayram namazı için yollara çıkanlar büyük bir alay oluştururlardı. Namazdan sonra evlerde bayram kutlamaları devam ederdi. Birbirine tatlı ve şekerler ikram etmek adetti. Bayram günleri halk kadını erkekli kabir ziyaretine gider, özellikle Kahire'nin önemli mesire yerlerinden biri olan Karâfe'de eğlenirlerdi. Burada Kur'an okunduğu gibi şarkılar da söylenirdi. Vâizler kabirler arasında kurulan kürsülerden halka vaaz eder, kassaslar menkıbe anlatırlardı. Bazıları ailece Nil'de dolaşmak için kayık kiralardı; kayıklar neredeyse Nil'in bütün yüzeyini kaplayacak derecede çok olurdu. Kurban bayramlarında da benzer merasim ve eğlenceler tertiplenirdi.

İbn Battûta, Delhi Tuğluklular hânedanının ikinci hükümdarı II. Muhammed Şah'ın (1325-1351) sarayındaki bayram kutlamalarını şöyle anlatır: "Sultan arefe geçesi askerî ve sivil devlet adamlarına, yönetici ve memurlara, hizmetçilere hil'atler gönderirdi. Sabah olunca filer altın, mücevher ve ipek örtülerle süslenir, bunlardan on altı tanesi sultan için ayrılırdı. Sultan bunlardan birine biner, önünde köle ve hizmetçileriyle yaklaşık 300 nakib yürürdü. Kâdîkudât, kadılar, diğer İslâm memleketlerinden gelmiş önemli misafirler ve müezzinler filere binerlerdi; müezzinler tekbir getirirlerdi. Sultan bu şekilde saraydan çıkar, emirler kendi kumandalarındaki askerler ve ayrı bayraklarla onu karşılarlardı. Sultan kafilesiyle yürür, onu askerleriyle birlikte sırayla kardeşi, kardeşinin oğlu, amcasının oğlu, vezir ve diğer önde gelen emirler takip ederdi; bunlar atlı idiler. Namazgâha vardıklarında sultan kapıda durarak kadılara ve diğer önde gelenlere içeri girmelerini emreder, sonra kendisi filden inerdi; imam da namaz kıldıırıp hutbe okurdu. Bayram kurban bayramı ise bir deve getirilir, sultan onu keser, sonra tekrar file binip saraya dönerdi. Sarayın avlusunda bârgâh* kurulup renkli ipeklerden yapılmış yapma ağaç ve çiçeklerle süslenirdi. Büyük bir altın tahtta oturan sultan sırasıyla kadılar, hatipler, ulemâ, şürefâ, meşâyih, kendi akrabaları, vezir ve ordu kumandanlarının tebriklerini kabul ederdi. Kendisine bir köyün geliri ihsan edilmiş herkesin üstüne adı yazılmış bir kumaş parçası içinde altın getirip orada hazırlanan altın leğene atması âdetti; sultan bunları dilediğine verirdi. Sonra yemek yenirdi. Sultan bayramın diğer günlerinde bir başka bârgâhta ve diğer bir taht üzerinde halkın tebriklerini kabul ederdi. Birinci ve ikinci gün ikindiden sonra eğlence düzenlenir, câriyeler şarkı söyler, dansederler, sonra da sultan onları merasime katılanlara hediye ederdi. Üçüncü gün sultan akrabalarını evlendirerek kendilerine hediyeler verir, dördüncü gün köleleri, beşinci gün câriyeleri âzat eder, altıncı gün bunları birbirleriyle evlendirir, yedinci gün de çeşitli sadakalar dağıtırdı" (*er-Rihle*, s. 446-449).

Fas'ta Merînîler zamanında ramazan bayramı kutlamaları resmî ihtifallerle başlardı. Arefe günü akşamı bayramın nasıl kutlanacağı vali tarafından halka duyurulur, en güzel elbiselerini giymiş

olan çarşı esnafı yanlarında ok-yay veya başka bir silâhla ayrı yönlerden yola çıkarlardı. Her çarşı grubu ellerinde kendi sanatlarını simgeleyen bir bayrak taşırdı. Gece şehrin dışında kalınırdı. Bayram namazı için erkenden sarayından çıkan sultan büyük bir alayla bayram yerine giderdi; etrafında halk sağlı solu saflar halinde yürürdü. Yanındaki askerlerden başka arkadan seçkin askerlerin oluşturduğu bir grup da ellerinde bayraklarla yürüyüşe iştirak ederlerdi. Davullar eşliğinde musallâya gidip gelirdi. Dönüşte çarşı halkı evlerine dağılırdı. Merîfî ailesinin ileri gelenleri ve yaşlıları sultanın yemeğinde hazır bulundurlardı. Kurban bayramlarında namazdan sonra sultan kurbanlarını keserdi. Bunlar mahpuslara ve fakirlere dağıtılır, ayrıca fakirlere, düşkünlere ve cami görevlilerine elbiseler, askerî ve sivil yönetici, kadı, imam ve hatiplere de çeşitli hediyeler verilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdürezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef*, XI, 5; *Müsned*, II, 303, 367, 532; III, 103, 178, 235, 250; V, 84, 85; VI, 33, 55, 72, 91, 113, 134, 143, 204, 209, 235, 409; Dârimî, "Salât", 223; Buhârî, "Hayız", 7, 23, "İdeyn", 2, 3, 9, 12, 15, 20, 21, "Salât", 2, "Hac", 81, "Tefsîr", 10 / 1, "Menâkıbül'-ensâr", 26; Müslim, "Salâtü'l'-ideyn", 11, 12, 16-20, 22, "Edâhi", 19, "Şıyâm", 111, 112, 126; İbn Mâce, "İkâme", 83, 168; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 96, "Salât", 245; Tirmizî, "Cum'a", 36; Nesâî, "Salâtü'l'-ideyn", 1, 34, 35; Nüveyrî, *Nihâyetü'l'-ereb*, Kahire 1923, I, 184-185; İbn Battûta, *er-Rihle*, Beyrut 1964, s. 31, 446-449; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, II, 444-467; III, 576-596; IX, 48-55; Makrîzî, *el-Hıta*, I, 387, 435; II, 24, 33, 322, 348, 374, 384, 397; İbn Hacer, *Meâlîbü'l'-âliye*, II, 53; Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvâ*, Beyrut 1986, I, 109; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *Bülûğu'l'-ereb*, I, 344-368; Mez, *el-Haâretü'l'-İslâmiyye*, II, 237-252; Ahmed b. Hâlid en-Nâsirî, *İstikşâ*, Dârülbeyzâ 1955, V, 151-152; Ömer Rızâ Kehhâle, *Dirâsâtü'l'-ictimâ'ıyye fi'l'-uşûr'l'-İslâmiyye*, Dimaşk 1973, s. 209-234; G. E. von Grunebaum, *Muhammadan Festivals*, London 1976, s. 53-69; İbnü'l-Hâc, *el-Medhal* [baskı yeri yok], 1401 / 1981, II, 287-290; Kâsim Abdüh Kâsim, *Dirâsât fi'târîhi Mişrî'l'-ictimâ'î* ("Aşrı selâtinü'l'-Memâlik"), Kahire 1983, s. 98; Muhammed Mahmûd İdrîs, *Rûsûmü's-Selâciha*, Kahire 1983, s. 181-185; Abdülmün'im Sultân, *el-Müctema'u'l-Miştirî fi'târîhi Mişrî'l'-ictimâ'î* ("Aşrı selâtinü'l'-Memâlik"), Kahire 1985, s. 144-147; Hassan İbrâhim, *İslâm Tarihi*, III, 275-280; IV, 425-428; Ali Hâmid Elmacî, *el-Mağrib fi'târîhi's-Sultân Ebt'İnân el-Merîfî*, Dârülbeyzâ 1986, s. 265; Ca'fer Murtazâ el-Amîlî, *el-Mevâsim ve'l-Merâsim*, Tahran 1987, s. 23, 84-85; İbrâhim Harekât, *es-Siyâse ve'l-müctema'a fi'l'-aşrî's-Sa'dî*, Dârülbeyzâ 1987, s. 259-261.

NEBİ BOZKURT

Osmanlı Dönemi. Türk geleneğinde de ramazan ve kurban bayramları çok önem-

li kabul edildiğinden bunlar her kesimde yerleşmiş ve tören halini almış bir şekilde kutlanırdı. Bayram törenleri bayram sabahı camilerde veya musallâ denilen açık alanlarda kılınan namazdan sonra başlardı. Küçükler büyüklerin elini öper, büyükler yakınlarına ve çocuklara hediyeler dağıtır, kapıya bayramlaşmaya gelen bekçi, çöpçü, tulumacı, davulcu gibi hizmetlilere bayram bahşisi verilir. Memurlar da âmirlerinin evine bayram ziyaretine giderler. Bu çok masraflı olan bayram ziyaretleri Osmanlılar'da 1845'ten sonra resmen kaldırılmış, memurların çalıştıkları yerlerde bayramlaşmaları ve âmirlerinin evlerine gitmemeleri bir karnâme ile hükme bağlanmıştır.

Fâtih Sultan Mehmed tarafından kanunlaştırılan saraydaki bayramlaşmanın belli usul ve kaideleri vardı. Padişah bayram sabahı sabah namazını sarayda Hırka-i Saâdet Dairesi'nde kılar. Hırka-i Saâdet kapısı önüne bir kafes konulur, içeriye de taht kurulur. Padişah oturduktan sonra orada hazır bulunan imam ve hatipler birer aşr-ı şerif okurlardı. Bundan sonra hazinedarbaşı bunlara hediye ile câizelerini verir, arkasından mehter çalmaya başlardı. Mehter çalarken oradakiler, "Ve hemîşe bunun emsâli eyyâmâ erişmek nime-i müyesser ola!" diye alkış tutarlardı. Duacı çavuşlar da hep bir ağızdan duaya başlardı.

Padişahın bayramını tebrik edecek olanların adları önceden tesbit edilirdi. Bunlar sabah namazını Ayasofya Camii'nde kılarlar, namazdan sonra saraya gidip Kubbealtı'nda toplanırlardı. Teşrifâtî efendi silâhtar ağa aracılığıyla Sünnet Odası'nda oturan padişaha durumu arzettikten sonra padişah da Arz Odası'na geçerdi. O arada Has Odalılar, Arz Odası ile Bâbüssaâde arasına düzenli bir biçimde dizilirlerdi. Padişah Arz Odası'ndan çıkıp taht önüne gelir, nakîbüleşraf efendi yüzü padişaha dönük, ayakta ellerini kaldırıp bir dua okuduktan sonra padişahın bayramını kutlar, selâm vererek huzurdan çıkardı. Enderun ağaları da yüksek sesle "Aleyke avnullah!" (Allah'ın yardımı üzerine olsun) derlerdi. Tekrar çalmaya başlayan mehter takımı tören süresince çalmayı sürdürürdü. Tahtın arkasında sağda kızlar ağası, solda silâhtar ağa ayakta dururlardı. O sırada İstanbul'da bulunan Kırım hanzâdeleri de tahtın arkasında yerlerini alırlar, bunların arkasındaki kapıya kadar olan yer

zülflü baltacılar doldururlardı. Tahtın karşısında ise sekbanbaşı ağa, arkasında sipahi ve silâhtar ocakları ve subayları ile aynı şekilde kapıcıbaşılar, solakbaşı, mîrâlem, zaîmler, müteferrikalar ve teşrifâtçı efendi dururdu. Yüksek makam sahipleri sağ taraftan gelip etek öperlerdi. Önce sadrazam, vezirler, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri sırayla ilerleyerek tahta yaklaşırlar, eğilerek saygılarını sunarlar, sonra da etek öperlerdi. Etek öperken padişah her biri için ayağa kalkardı. Padişahın her ayağa kalkıp oturduğunda oradakiler yüksek sesle "Mâşallah!" derlerdi. Sadrazam kutlamadan sonra kızlar ağasının önünde ayakta bekler, vezirlerle kazaskerler onun sağına dizilirlerdi. Bu birinci grubu eğer vezir rütbesi yoksa başdefterdar, nişancı ve reisülküttâb takip ederdi. Bunlar ise etek öpmez, eşik öperlerdi. O sırada çavuşbaşı ile kapıcılar kethüdâsı şeyhülislâma haber verirler, şeyhülislâm ulemânın başında tebrike gelir, ancak etek öpmez, padişahın önünde saygıyla eğilir ve el öptükten sonra ayakta yerini alır. Padişah bu bayramlaşmada İstanbul kadılığı pâyesinde olan kişilere kadar ayağa kalkar, her ayağa kalkışta sadrazam hafifçe sağ kolunu tutar ve gelenleri adlarıyla padişaha takdim ederdi. Sadrazamın elinde meşihattan gönderilmiş bir teşrifât defteri bulunurdu. Ulemâdan sonra piyade ve silâhtar ağalarla Yeniçeri Ocağı'nın katar ağaları da denen yüksek rütbeli zâbitleri eşik öperlerdi. Bunları çavuşbaşı, cebecibaşı, topçubaşı, humbaracıbaşı ve lağımçıbaşı takip ederdi.

Tebrik merasimi bittikten sonra teşrifâtçı efendi merasimin sona erdiğini padişaha arzederdi. Padişah ayağa kalkar, sağ koluna kızlar ağası girer, birkaç adım sonra sadrazam onun yerini alır, daha sonra onun da yerini silâhtar ağa alır. Padişah Has Oda'ya geçer ve başta Ayasofya olmak üzere Sultan Ahmed, Süleymaniye gibi büyük camilerden birine bayram namazına girmek üzere üstünü değiştirir (bk. BAYRAM ALAYI).

Bayram alayından sonra padişah Has Oda önüne konulan tahtına oturur ve saray nedimleri, musâhibleri birbirinden güzel nüktelerle padişahı eğlendirirlerdi. O sırada altın ve gümüş tabaklarda helvalar getirilir, vezirlere, şeyhülislâma ve meşâyihe dağıtılırdı. Bundan sonra vezirler ve ehl-i divân yerine oturur, Matbah-ı Âmire'den getirilen yemekler yenirdi. Yeniçeriler ise yemeklerini bahçede yerlerdi.